

Johan de Bruijn

De blik op het zuiden

Het heem van Hein Mandos & Miep Mandos-van de Pol

1907-1996

Uitgeverij Veerhuis

Brabant. Dat is nog het uitgestrekte gebied der onveilige heide 'seer luttel gefrequeenteert, midts de groote periculen ende daerinne ordinaris schuytende roovers, straetschenders ende moordenaers, alwaer nyet alleen veele coophieden ende passanten worden afgeset, gevanghen ende geknevelt, maer oock verscheyden vermoort en dootgevonden'.

Hein Mandos, 'Kapittelstokjes', *Brabants Heem* 3 (1951) 92.

Heeft u er zelf erg in, dat u zonder het rechtstreeks te bedoelen, de Brabantse mensen bijeen houdt en ze naar het recept van P.C. de Brouwer niet enkel de Brabantse zeden en het geloof doet bewaren? Ze blijven 'voor 't goei'!
Brief van J.J.M. Sicking aan Hein en Miep Mandos, 8 juli 1974.

Maar om een uur of elf 's avonds zeg ik: 'Hein, hou d'r nou eens mee op!'

Miep Mandos in *De Telegraaf*, 29 juli 1968.

Colofon

© 2006 Uitgeverij Veerhuis, Alphen aan de Maas.

© 2006 J.C.W. de Bruijn, Velp.

Deze uitgave kwam mede tot stand door bijdragen van het Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Brabant en de Hein Mandosstichting.

De boekverzorging was in handen van Grafisch Ontwerpbureau Storm te Someren. Het boek is gezet uit de Perpetua en gedrukt op Multi Offset door drukkerij De Boekentuin te Zwolle. Het bindwerk werd verzorgd door Boekbinderij Kramer b.v. te Hengelo.

ISBN10: 90-8730-002-6

ISBN13: 978-90-8730-002-9

NUR 521

Uitgeverij Veerhuis b.v.

Nieuwe Schans 4

NL – 6626 BC Alphen aan de Maas

www.uitgeverijveerhuis.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever richten.

No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photo copying, recording or otherwise, without the prior permission from the publisher.

Hoofdstuk 4

‘Wij moeten het zien als een stuk van het Brabants volksleven’

De Brabantse spreekwoorden

Mede door *De Brabantse spreekwoorden*, het boek dat ruim tien jaar na de dood van Hein Mandos gepresenteerd werd, rekent men de spreekwoorden meestal bij uitstek tot de nalatenschap van het echtpaar Mandos. Maar zoals we in de vorige hoofdstukken gezien hebben, omvat de erfenis van Hein en Miep veel meer dan alleen de spreekwoorden. Het spreekwoordenboek kent een interessante en voor het echtpaar typerende ontstaansgeschiedenis, die daarom in dit hoofdstuk uit de doeken gedaan zal worden. Hier staat de vraag centraal hoe de spreekwoorden zich in het leven van Hein en Miep verhouden tot hun overige, voornamelijk heemkundige, activiteiten. Stonden deze thema's los van elkaar, of beschouwden zij de heemkunde als een manier waarop ze de spreekwoorden beter konden begrijpen, wat soms beweerd wordt? Hoe pakten zij hun onderzoek aan en wie werden er bij betrokken? En hoe kwam het grote boek van Brabantse spreekwoorden en gezegden van Hein en Miep Mandos uiteindelijk tot stand?

In (en uit) de spreekwoorden

Dat de volkskundige Mandos überhaupt bij de spreekwoorden terecht kwam, is niet helemaal toevallig. En ook zijn opvattingen had hij van geen vreemde. De in het eerste hoofdstuk geïntroduceerde hoogleraar Jos. Schrijnen had, behalve een leeropdracht in de volkskunde, er ook een in de taalkunde. Hij beschouwde taal als een cultuurverschijnsel. De taal was volgens hem 'het groote gedenkboek, waarin alle

Hein Mandos op spreekwoorden(studie)reis met zijn heeroom Mandos uit Afferden, gefotografeerd aan de oever van het Comomeer (collectie A. van de Poel).

de cultuurhistorische lotgevallen van het menschdom' staan opgetekend.¹⁶⁵ Daarom was het helemaal zo vreemd niet om zich met taal, meer in het bijzonder de spreekwoorden, en volkscultuur bezig te houden. In navolging van Schrijnen beschouwde Hein de spreekwoorden tot 'het domein der ondercultuur, waar het gemeenschappelijk operatieterrain van volkskunde en taalkunde ligt'. Schrijnen zelf maakte veelvuldig gebruik van de spreekwoorden om de eigenheid van een volk te typeren. Ten onrechte, merkte Hein op, al viel het hem niet gemakkelijk Schrijnen te bekritisieren, hoewel hij ervan overtuigd was dat veel algemeen aanvaarde uitspraken juist hun validiteit verkregen door het gezag van de spreker.

'Maar ik moet eerlijk bekennen, dat een licht gevoel van onrechtvaardigheid mij bekruipt, nu ik mijn vereerden leermeester in zijn werk bestrijd op een gebied, waarvan hij later de betrekkelijke waarde mij zelf heeft toegegeven. Want toen ik als student in zijn genoeglijke privatissima der volkskunde met alle voorzichtigheid en tact [...] wees op de tegenspraak, die – ik zei: "in

165 Geciteerd in Van der Zeijden, 'De wortels van de volkscultuur', 1995, 331.

*sommige” – van zijn voorbeelden lag opgesloten, gaf hij met een verwerpend gebaar en zijn befaamd professorale kuchje toe, dat weinig onderdeelen van zijn boek hem zooveel hoofdbreken gekost en geringe voldoening geschonken hadden’.*¹⁶⁶

Hein Mandos was – geïnspireerd door een heemkundig ingestelde oom van moederskant – al op jonge leeftijd geïnteresseerd geraakt in spreekwoorden. Omstreeks 1926 legde hij de basis voor zijn omvangrijke verzameling Brabantse gezegden, soms in algemeen Nederlands genoteerd, dikwijls in dialect. Hein sprak zelf overigens geen uitgesproken dialect, maar meer een soort algemeen Nederlands met Brabantse tongval. Veel spreekwoorden werden opgetekend vanuit het dagelijks gebruik, want het mooiste materiaal wordt niet vanachter het bureau verzameld, maar bij de mensen zelf. ‘Neus en oren dicht’, zei hij over zijn manier van werken in een van zijn vele lezingen, ‘wij gaan den boer op!’¹⁶⁷ De beeldende taal van de plattelandsbevolking, zo stelde Hein namelijk vast, neemt geen blad voor de mond en geeft ‘in alle opzichten de blote waarheid’. Het leraarschap van Hein, zijn heemkundige activiteiten en de activiteiten van Miep in het bibliotheekwezen waren daarbij eveneens een bron van nieuw materiaal. Zij hoorden de spreekwoorden gebruikt worden en werden geregeld op interessante vondsten geattendeerd. J.J.M. Sicking, die niet werd gehinderd door veel wetenschappelijke kennis over de spreekwoorden en vaak romantisch dacht over het ‘goede’ Brabantse land, correspondeerde er geregeld met Mandos over.

*‘Mij bleek een dezer dagen, dat het in eenvoudige Tilburgse kringen een bekende uitdrukking is, om van de kleinste van het gezin te spreken als over “het koninkske van het nest”. Ik vond het prachtig. Het deed mij denken aan het weinig onderzochte feit, dat er onder onze gewone mensen niet enkel veel intellect, maar ook veel schoonheidsgevoel schuilt.’*¹⁶⁸

Verder stelde Hein tot twee keer toe een enquête samen, waarmee hij voldoende nieuw materiaal hoopte te verzamelen voor zijn beoogde dissertatie. In 1945 maakte hij een vragenlijst over algemeen Nederlandse spreekwoorden en in 1948 over ‘typisch’ Brabantse spreekwoorden. Dat pakte hij als volgt aan. Aan respondenten werden teksten verstuurd met gaten in de tekst op de plaats waar een spreekwoord hoort te staan. Aan de invullers van de lijsten werd gevraagd het hun bekende gezegde in te vullen. Mandos beperkte zich overigens niet alleen tot deze inhoudelijke

feiten. Ook werd enige informatie over de invuller zelf gevraagd: diens naam, woonplaats, geboortedatum, beroep en religie. Helaas bleven de daarvoor bestemde regels vaak blanco. Ten slotte werden geschreven bronnen uitgeplozen en vonden Hein en Miep veel oud en nieuw materiaal in proefschriften, woordenboeken, artikelen en romans. Deze al- maar groeiende verzameling spreekwoorden belandde op fiches, die werden opgeborgen in kaartenbakken. Het was niet alleen Hein die de fiches beschreef. Ook Miep vulde het privé-archief op consciëntieuze wijze aan. Niet omdat het onderwerp haar warme belangstelling genoot, maar omdat zij daarmee haar man een plezier deed. In hun huwelijk draaide alles om Hein en Miep bracht graag dat offer.

Het is echter een illusie dat Hein en Miep altijd met de spreekwoorden bezig waren. Op sommige momenten verdwenen de spreekwoorden zelfs voor bepaalde tijd geheel uit zicht. Vlak voor de verhuizing naar Waalre liet Hein aan Toon Weijnen weten dat hij tot zijn schande moest bekennen dat hij vrijwel geheel uit de spreekwoorden was.¹⁶⁹ Weijnen had hem enige tijd ervoor uitgenodigd zijn dissertatieplannen weer op te pakken, maar, zo

Heim. Studiekring
"Kempenland".

L.S.

1. De bedoeling van deze vragenlijst is: te weten te komen of bijgaande spreekwoorden in is of onderzocht plaats bezit zijn.
2. Zou men het spreekw. kent, welke men uit is. (Heeft de vop. eenigszins andere luiden, dan is het van belang deze op te schrijven).
3. Is men onzeker omtrent de juiste vorm of betekenis, dan noemre men dit. (b.v. oost oost, of: oost).
4. Kent men persoonlijk het spreekwoord niet, dan is het nog geen bewijs, dat het in die plaats onbekend is. In onderzochte van drie goede proefpersonen kan men darent besluiten: onbekend.
5. De beste proefpersonen zijn oudere mensen boven de 60 jaar (ouderen!).
6. Het kan voorkomen dat men door de lijst zich andere spreekwoorden herinnert. Zoeken deze met de betekenis en uitleg. Stuur op alle gegevens kunnen voor de verzameling van belang zijn.

H. Mandos
Bachstraat 63
Eindhoven.

Toelichting bij een vragenlijst over spreekwoorden, die Hein vanuit zijn Heemkundige Studiekring Kempenland verstuurde. De beste informanten vond men onder de 'oudere mensen boven de 60 jaar (boeren!)'. Niet alleen Hein zocht actief naar spreekwoorden. Ook Miep, die toen nog zijn verloofde was, zette in 1941 (!) vragenlijsten uit bij haar leerlingen van de Rooms-Katholieke meisjesschool in Druten (collectie Hein Mandos, BHIC).

166 H. Mandos, 'Oost-brabantsche spreekwoorden?', 1947, 32-33.

167 Aantekeningen voor een lezing voor de heemkundekring Kempenland, augustus 1945 (BHIC: 1260, 53).

168 Brief van J.J.M. Sicking aan HM, 25 juni 1976 (BHIC: 1260, 4).

169 Brief van HM aan Toon Weijnen, 19 oktober 1953, privé-archief Weijnen.

St. Gooskens, Middelburg

Lijst 1.

Plaats... Hoogeloon... Leeftijd... 67...
Naam... Hein Mandos... Beroep... boer...
(Proefpersoon) Hein Mandos... Godsdienst... Katholiek...

A.

1. Aangetrouwd is aange... douwd... (en aanged... vouwd... is aange... schouwd...)
2. 'n Goed accoord is een z...
3. Met St. Andries worden de v... de veld... de veld...
4. Leege bakken maken kn...
5. Een band en een wis, die snijdt men... waard... de veld... de veld...
6. 'nen Goeien bessem is...
7. Boekweitzaad en vrouwenraad maar om...
8. Een boer en een zog, die hebben... de veld... de veld...
9. Het eerst aan de boer, het eerst aan...
10. 'nen Goeien buur is beter as de wijen... de veld... de veld...
11. De laatste drop is de de veld... de veld...
12. Thuis gaat ge met oe eer, op een ander met... de veld... de veld...
13. Die veul eieren hee, die makt veul...
14. In de veld (mee Lichtmis) komt de leeuwerik... de veld... de veld...
15. Gekske komt wel eens voor gekskes... de veld... de veld...
16. Ge komt mee oewe gist, als de... de veld... de veld...
17. De rechte hand, die houdt... de veld... de veld...
18. Haver mot de kril nie...
19. Ge hunt tegen O.L. Heer nie meutelen en tegen 't schopke (=schaapje)
20. As he 'nen vreden hond (off: iemand) z'n start licht, dan...
21. Kaartspelen is gin schap...
22. Die 't langst leeft, de veld... de veld...
23. As ge tegen de veld (off: heiligen) huiske...
24. Wie de klok luijt, moet de veerklank... de veld... de veld...
25. As de eene koe bict, de veld... de veld...
26. Ge schijjt in mijn kraam, vurdat... de veld... de veld...
27. As ze uitscheier mee kraamen, spannen ze net...
28. Bij de kwezels moette gin rozenkransen koopen, want... de veld... de veld...
29. Arme menschen hebben ook wel 'ns... de veld... de veld...
30. Jonge meus (muizen) vreten...
31. Met St. Sebastiaan komt de winter... de veld... de veld...
32. De eerste straalen uit de speen, die... de veld... de veld...
33. Zet de tobbe buiten...
34. Die een turfke meebrenjt, komt...
35. Die een kooltje hee, zuukt...
36. Er gaat niks zooveul verlorren als arm... de veld... de veld...
37. Er is geen water zoo helder of...
38. Als het woord niet deugt, deugt... de veld... de veld...
39. Er worden veel zakken toegebonden, die niet... de veld... de veld...

Stapels enquêteformulieren werden Hein geretourneerd. Sommige formulieren bevatten nauwelijks informatie, andere zijn juist nauwgezet ingevuld. Dit formulier werd ingevuld door drie katholieke boeren, 63, 67 en 80 jaar oud, uit Hoogeloon. Zo zal Hein Mandos het graag gezien hebben (collectie Hein Mandos, BHIC).

schrijft Hein, hij zou zich weer geheel moeten inwerken. Verder deden zijn overige werkzaamheden voor Brabants Heem, heemkundekring Kempenland en zijn leraarsbestaan zo'n aanslag op zijn tijd, dat hij er ook in dat opzicht niet aan toekwam. De plannen bleven echter en waren in ruime kring bekend. 'Kan ik al gaan uitzien naar je dissertatie of moet ik dat voorlopig nog wat uitstellen?'¹⁷⁰, schreef de priester-academicus Jan Witlox, hoofdredacteur van *De Maasbode* (een toonaangevende katholieke krant) waarvoor Hein af en toe artikelen, vooral boekrecensies, schreef. En ook aan de universiteit wist men dat Hein, tot in de jaren 1960, plannen in die richting had.¹⁷¹ Het bracht zijn oud-hoogleraar Jac. van Ginneken ertoe hem in 1944 uit te nodigen als spreker voor een dialectsymposium in Amsterdam. Daar zou hij een vergelijking moeten maken tussen de spreekwoorden van West- en Oost-Brabant, om zo iets te kunnen zeggen over het verschil in levensstijl. Hein Mandos sloeg de uitnodiging af. Van Ginneken betreurde dat:

*'Tot mijn spijt verneem ik uit Amsterdam dat je onze uitnodiging voor het Brabantsch Dialectsymposium niet hebt kunnen aannemen, omdat je voor West-Brabant zoo goed als geen materiaal hebt, dat eenige waarde heeft. Hoe zit het nu?'*¹⁷²

In een van de eerste jaargangen van het tijdschrift *Brabants Heem* gaat Hein in op de problematiek van een Brabants spreekwoordenboek, zoals dat hem voor ogen stond en komt ook deze kwestie aan de orde.¹⁷³ Het materiaal waarover hij beschikte, was niet alleen 'beslist ontoereikend' om de spreekwoorden met elkaar te kunnen vergelijken, hij had ook grote moeite om vast te stellen op welke voorwaarden een spreekwoord 'brabants, ja zelfs oost- of west-brabants' genoemd kon worden.¹⁷⁴ Hein besefte dat daar eerst uitsluitel over moest komen, wilde zo'n uiteenzetting het

¹⁷⁰ Brief van J. Witlox aan HM, 31 maart 1948 (BHIC: 1260, 7).

¹⁷¹ Nadien bleef hij vasthouden aan zijn plan om het boek in ongewijzigde opzet te voltooien, maar waarschijnlijk was dat niet meer als zijn dissertatie bedoeld.

¹⁷² Brief van Jac. van Ginneken, omstreeks maart 1944 (BHIC: 1260, 7).

¹⁷³ H. Mandos, 'Problemen van een Brabants spreekwoordenboek' I en II, 1950.

¹⁷⁴ Een interessante uiteenzetting over deze problematiek werd geschreven door C. van de Ven, 'De Brabantse spreekwoorden', 1991.

niveau van volkswijsheid ontstijgen. Anders zou ‘de vervanging van het etiketje brabants door een willekeurig ander’, niet eens op moeilijkheden stuiten. Bovendien moest de betrouwbaarheid van het bijeengebrachte materiaal ernstig betwijfeld worden. Hein prees zich echter gelukkig met de gunstige omstandigheid dat er in Brabant geen verzameling gepubliceerd was. ‘Wij staan hier nog aan het begin’, schreef hij, zodat elders gemaakte fouten vermeden konden worden. ‘Het zijn de voordelen van onze latere culturele participatie’, stelt Mandos, geheel in lijn met de in zijn kringen gangbare idee dat Noord-Brabant het achtergestelde gewest was en nog iets in te halen had. Het verzamelen van spreekwoorden op zich was niet de bedoeling. Dat kon iedereen. Het kwam erop aan de spreekwoorden te analyseren en conclusies te trekken.

‘Wij moeten het zien als een stuk van het brabants volksleven, nl. hoe het gevoelsleven en de gedachtenwereld van de Brabander zich in deze ‘kleine woordkunst’ heeft geopenbaard en door welke factoren beide werden bepaald, kortom het volkskarakter zoals het zich in de historie tot op de dag van vandaag gevormd heeft.’¹⁷⁵

Spreekwoorden waren voor Mandos vooral cultuurhistorisch interessant, hoewel ook hij daarbij niet geheel vrij was van een romantische inslag. Het veelvuldig gebruik van het voorvoegsel volk, dat verder niet wordt toegelicht maar waarmee hij vooral de plattelandsbevolking bedoelde, toont dat aan. Toch pleitte hij ervoor niet voetstoots aan te nemen dat spreekwoord en volkskarakter samengaan. Dat leverde hem nog een nijdige reactie op van de bekende folklorist K. ter Laan (‘En tòch is het een Groninger spreekwoord’)¹⁷⁶, die in 1938 het volkskarakter van ‘de Groninger’ had ‘aangetoond’ en geïllustreerd aan de hand van een veelvoud van typisch Groningse spreekwoorden. Hein Mandos ontnam hem die illusie en schreef erover in een van zijn artikelen. Die spreekwoorden waren niet typisch Gronings, schreef Mandos, integendeel. In Hein groeide ‘steeds sterker het besef, dat het niet aanging zonder meer het folkloristisch axioma te laten gelden: wilt ge de ziel of volksaard van een bepaalde volksgroep, ja zelfs volk of natie leeren kennen, richt U in vertrouwen tot het alles onthullende spreekwoord!’¹⁷⁷ In dat opzicht was Hein zijn tijd vooruit: hij plaatste terecht vraagtekens bij een manier van denken die in die tijd nog heel gewoon was.

*'Hoe dikwijls treffen wij de begrippen spreekwoord en volkskarakter samen aan, in dezen zin dat het eerste de typische waarden van een door allerlei factoren gebonden eenheid eerlijk en onomwonden aan ons blootlegt. Ik wil U echter ervan overtuigen hoe weinig houvast deze directe gegevens van de volksziel ons verschaffen en dat men al te lichtvaardig zijn conclusies pleegt te trekken uit een overvloed van materiaal, dat daartoe weliswaar verleidt, maar uiterst onbetrouwbaar blijkt te zijn.'*¹⁷⁵

Enkele jaren eerder besefte Hein dat nog niet en zag hij de spreekwoorden als 'la raison du peuple' en 'der Spiegel der Denkart einer Nation'. Spreekwoorden waren voor hem toen nog hét middel om de ziel van de Brabander te leren kennen. Interessant zou zijn om vast te stellen op welke wijze die omslag in zijn denken gekomen is. Helaas valt niet vast te stellen waar de oorzaak ligt. Vermoedelijk spelen de voorbereidingen voor zijn proefschrift een rol, waarvoor hij veel oude en recente literatuur over de spreekwoorden doorspitte.

Verzamelen was al veel te lang en veel te veel gedaan, meende Hein (en Miep met hem). Het was nu zaak om een tastbaar spreekwoordenboek te produceren, bij voorkeur in de vorm van een proefschrift. Aanvankelijk correspondeerde Hein met de nestor van de Nederlandse spreekwoorden, F.A. Stoett, over de opzet van zo'n dissertatie.¹⁷⁹ Het uitgangspunt zou een uitgebreide verzameling Brabantse spreekwoorden moeten zijn. Vervolgens moest die vergeleken worden met de nationale en Europese spreekwoordenschat. Het residu zou volgens Hein met enige slagen om de arm aanspraak kunnen maken op het predikaat 'Brabantse spreekwoorden'. Hieruit zou men moeten proberen om uitspraken te doen over de Brabantse volksaard. Stoett, die in 1936 overleed, zou hem volgens overlevering hebben toegeworpen dat Hein in die opzet zou verdrinken; zijn plannen zouden een *mer à boire* worden. Van deze briefwisseling is helaas niets in het Mandosarchief in Den Bosch terug te vinden. Het past evenwel in de mythevorming die na de dood van Hein door Miep werd aange-

175 H. Mandos, 'Problemen van een Brabants spreekwoordenboek II', 1950, 74.

176 K. ter Laan, *Nederlandse spreekwoorden en zegswijzen*, 1983, 7.

177 H. Mandos, 'Oost-brabantsche spreekwoorden?', 1947, 28.

178 Ibidem, 27.

179 Caspar van de Ven, 'De Brabantse spreekwoorden', 1991, 287.

Brieven 4 Jan 79.

Hoogzeerle Professor.

Een enkel begeleidend woordje om ik U te begroeten
niet kan ontbreken. Het boek, dat hierbij gaat, zie ik niet
zoozeer als de gebruikelijke historische inleiding van een dis-
sertatie dan wel als een essentieel hoofdstuk van het
geheel, dat in zijn pret enkele conclusies wil trekken uit
de leeren der historie. In het volgende hoofdstuk wil
tracht ik te bepalen wat mij het onze algemeene nationale
spreekwoordenschat mogen rekenen. Door middel van een
spreekwoorden-enquête meen ik die gedetailleerd te kunnen
omschrijven. Ik hoop dat dit deel van mij niet zoveel tijd
zal vergen als het eerste! Dit laatste heeft nl. veel meer
werk gebracht dan ik me had voorgesteld. Het niet-aan-
wezig zijn der boeken in 't land of, wekelijks plagend
euvel! – het niet willen uitlenen der boeken bracht
irriterend uitstel. En nu aan het eind van dat deel,
zie ik mijn bekortkomingen. Mijn enig excuus is: dat het
mij manneveld deed.

Een praktische opmerking is deze, dat het door het ver-
scheiden toegen der regels en de brede marge groter ligt dan

Een kopie van de begeleidende brief die Hein, met het eerste gereedgekomen hoofdstuk van zijn proefschrift aan zijn promotor stuurde. Het heeft hem uiteindelijk 'veel meer werk gebracht dan ik me had voorgesteld. Het niet-aanwezig zijn der boeken in 't land of – wekelijks plagend euvel! – het niet willen uitlenen der boeken bracht irriterend uitstel'. Verder dan het eerste hoofdstuk is hij niet gekomen (collectie Hein Mandos, BHIC).

het is werkelijkheid is, maar het zal de de lecture ver-
gemakkelijken (en reeds is gedrukt van de zetter). De nota
zijn echter de tekst gevraagd. Begijnen op pag. 160.
De nota's zonder enige schade konden echtere wijze zijn
in dit geslacht met het oog op de dikwijls hinderlijke onder-
breking der verspreiding.
Het belangstelling bleef erin het oordeel regnaat
reinde en hij voorloot de dan ook van de don te se
nemen moeten verblijf ik met de meeste
hoopzetting bleef de. Hein.
H. Mandos
Rechtshoofstraat 63.
Eindhoven.

moedigd. Het eerste hoofdstuk, getiteld 'Historische schets der spreekwoorden-
studie', kwam gereed in 1947 en was vooral bedoeld als 'een essentieel hoofdstuk van
het geheel, dat in zijn opzet enkele conclusies wil trekken uit de lessen der histo-
rie'.¹⁸⁰ Daar was wel behoefte aan, want de studie van de spreekwoorden was welis-
waar geen *terra incognita*, het was toch een gebied dat voornamelijk *en passant* werd
bedreven (zie kader). Aan zijn beoogde promotor liet hij weten dat hij hoopte 'dat
dit deel van mij niet zoveel tijd zal vergen als het eerste!'.¹⁸¹ Van verschillende kan-
ten werd hij aangemoedigd er op een of andere manier een punt achter te zetten.¹⁸²
Ook Miep spoorde hem aan te doctoreren. Hein bleef echter verzamelen, op zoek

180 Het hoofdstuk telt in typoscript (met geschreven opmerkingen in de marge) 175 pagina's, inclusief anno-
tatie (BHIC 1260: 35).

181 HM aan Jac. van Ginneken, 2 januari 1949 (BHIC: 1260, 35).

182 Mededelingen van Nel Beex, 12 november 2005 en Paula Seveke-Mandos, 26 november 2005. Laatst-
genoemde herinnert zich hoe Hein Miep antwoordde: 'Laat dat toch aan mij, daar heeft niemand iets mee
te maken. Het is mijn hobby'. En: 'Het kost mij alleen maar geld'.

naar nog meer gegevens die een completer beeld zouden geven. De introductiepagina van het archief geeft een andere verklaring voor het niet afkomen van zijn proefschrift. Het zou vanwege het leraarschap en zijn bestuursfuncties zijn geweest dat Hein niet verder kwam dan het eerste hoofdstuk. De werkelijke reden zal wel ergens in het midden liggen.

Passanten uit de paremiologie

De studie van de spreekwoorden was in de jaren 1930 en 1940, toen Hein bezig was met het schrijven van het inleidend hoofdstuk van zijn proefschrift, zeker geen onbekend terrein. Maar de paremiologie werd vooral beoefend als een persoonlijke liefhebberij, voor 'erbij'. Men werd gedreven door een grote liefde voor de rijkheid van de Nederlandse taal, zoals die tot uitdrukking komt in uitdrukkingen, zegswijzen en andersoortige wendingen. In het eerste hoofdstuk stelden we al vast dat Schrijnen, nestor van de Nederlandse volkskunde, het volkomen logisch vond dat cultuurwetenschappers Nederlandse taal en cultuur in hun samenhang bestudeerden. Die band werd maar tot op zekere hoogte bestendigd. In het latere P.J. Meertens-Instituut bijvoorbeeld waren de volkskunde, naamkunde en dialectologie wel onder één dak verenigd, maar dat wilde niet zeggen dat volkskundigen zich automatisch met taal bezig hielden, of omgekeerd.

Mandos kon zich scharen in een rij van grote namen van mensen die zich met de spreekwoordenstudie bezig hielden. Pieter Harrebomée (1809-1880), zijn biograaf W.H.D. Suringar, F.A. Stoett en Mandos' leeftijdsgenoot Cornelis Kruyskamp (1911-1990) zijn de grote mannen van de Nederlandse paremiologie. Harrebomée, schoolmeester te Gorinchem, liet geen moment onbenut om aan zijn grote liefde, de spreekwoorden, te werken. Hij was in de meest ware zin van het woord een spreekwoorden-*Jäger und Sammler* en 'een vreselijk chaoot bovendien'.¹⁸³ Na vijftientig jaar verzamelen, waarbij hij gebruik maakte van een omvangrijk netwerk van correspondenten en hij de inhoud van vele internationale verzamelingen op kaarten overschreef, publiceerde hij zijn Nederlands spreekwoordenboek. Volgens zijn biograaf was het boek als verzameling onmisbaar, maar daarmee was ook alles gezegd, want de auteur

had nauwelijks een gefundeerd idee wat een spreekwoord eigenlijk was. Dat is toch een vereiste, als je een wetenschappelijk verantwoorde studie over spreekwoorden en gezegdes wilt uitbrengen. Harrebomée wás geen taalkundige en zou dat ook niet worden.

Zelfs de meer algemeen bekende Stoett en Kruyskamp, toch grote namen in de Nederlandse paremiologie, kunnen tot de passanten worden gerekend. Laatstgenoemde was verantwoordelijk voor de geheel herziene uitgave van Stoett's *Nederlandse spreekwoorden en gezegden*, maar hij zag zich toch in de eerste plaats als een van de redacteuren van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.¹⁸⁴ In de door boekenverzamelaar en studeerkamergeleerde Kruyskamp verzorgde lemmata ontbrak ook de persoonlijke noot niet. Nieuwe woorden en uitdrukkingen werden niet of onder merkbaar protest opgenomen, want, zo zei hij: 'Er zijn nu eenmaal termen, al zijn het uitzonderingen, waarbij je niet ontkomt aan een bepaalde appreciatie'. En daarin verschilde hij niet eens zoveel van zijn hier opgevoerde collega-paremiologen.

'Het domein der ondercultuur'

Hein en Miep lieten geen mogelijkheid onbenut om hun omvangrijke netwerk in te schakelen bij het aanvullen van hun spreekwoordenverzameling. Ook de hulp van de lezers van *Brabants Heem* was welkom, al begreep Hein wel dat het onhaalbaar zou zijn een netwerk van correspondenten in het leven te roepen. Hij had immers al bij de enquête ervaren dat de medewerking er wel was, maar niet zo groot als hij had gehoopt. Bovendien had hij weinig te verwachten van de mensen van het platteland, bij wie hij juist de spreekwoorden hoopte los te krijgen. Zij liepen niet warm voor het onderzoek, daarvoor moesten andere middelen worden aangesproken. Het correspondentennetwerk dat Hein voor ogen had bestond wel

183 Bewoording van H.L. Cox, brief aan de auteur van 12 juli 2005. Vergelijk E. Sanders, 'Een leven gewijd aan spreekwoorden', 1994.

184 F.A. Stoett, *Nederlandse spreekwoorden en gezegden*, 1980. Vergelijk Hans Heestermans, 'Cornelis Helenus Adrianus Kruyskamp', op leidenuniv.nl/host/mnl/mnl/levens/92-93/kruyskamp.htm

Hein probeerde niet alleen via vragenlijsten en oproepen in *Brabants Heem* spreekwoorden te vinden. Ook maakte hij tijdens zijn vele lezingen regelmatig gewag van zijn interesse in de Brabantse spreekwoorden (collectie Hein Mandos, BHIC).

in de Verenigde Staten, waar de American Dialect Society er in 1945 een voor geheel Noord-Amerika had opgericht. Maar het kardinale verschil is natuurlijk de schaal waarop dat netwerk opereerde. Hein ontwikkelde zich tot een kenner op het gebied van de spreekwoorden, daarbij ondersteund door zijn echtgenote. Miep plaatste hem op een voetstuk en beschouwde hem als de autoriteit op dit terrein. Zeker na zijn overlijden viel er wat haar betreft niet meer aan die status te tornen. Het werd dan ook 'heel onaangenaam' toen de neerlandicus Caspar van de Ven, voorzitter van de in 1985 opgerichte Hein Mandos Stichting, in 1988 afstudeerde op een *Beknopte geschiedenis van de paroemiologie en enige aspecten van de lexicografie van het (dialect)spreekwoord*¹⁸⁵ en hij door zijn hoogleraar de eerste Nederlandse paremioloog genoemd werd. 'Hoho', zou Miep gezegd hebben, waarop Toon Hagen (de opvolger van Weijnen in Nijmegen) riposteerde dat hij een

universitair geschoolde paremioloog bedoelde en geen paremiograaf, die de spreekwoorden niet verklaarde maar alleen beschreef. Miep was ontzet en zeer boos, want het aanzien van Hein als man van de wetenschap, zoals zij hem graag presenteerde, werd hiermee publiekelijk in twijfel getrokken.¹⁸⁶

Hoewel Hein met zijn proefschrift niet verder is gekomen dan het eerste hoofdstuk, is het toch aardig om hierop dieper in te gaan. Het geeft een beeld van zijn werkwijze en van zijn gedachtegang die in de loop van tijd niet meer fundamenteel veranderde.¹⁸⁷ Hein nam veel tijd voor het doorspitten van literatuur, om het 'werk der biografen' te kunnen beschrijven. Voor zijn thema relevante gegevens werden opgeschreven op fiches. Geregeld werd papier hergebruikt, wat in de naoorlogse

jaren vanuit het oogpunt van papierschaarste niet zo verwonderlijk was. Zo belandden aantekeningen op de achterkant van rekeningafschriften, proefwerken, overdrukken van artikelen en brieven. Het was een gewoonte die hij, wellicht uit spaarzaamheid, tot het laatste toe vasthield. Typerend was ook dat Hein ervoor beducht was om op eigen gezag uitspraken te doen over het materiaal en daarom deed hij geregeld navraag bij personen en wetenschappelijke instituten, archieven, bibliotheken. Het illustreert wel zijn voorzichtigheid en gedegen aanpak, maar ook zijn gebrek aan originaliteit.

Hij stelde in zijn overzicht vast dat het terrein van de spreekwoorden vooral een terrein was waarop 'veel geliefhebberd werd'. De meest volledige inventarisaties van spreekwoorden waren volgens hem zelfs uit de kringen van liefhebbers afkomstig. Hoewel met name de volkskunde – 'welke wetenschap aanvankelijk zo goed als uitsluitend door dilettanten werd beoefend'¹⁸⁸, zoals hij terecht opmerkte – veel gebruik maakte van het materiaal dat door deze liefhebbers werd verzameld, was het volgens hem gepast dat de wetenschap zich in dezen bescheiden opstelde. 'Ik ben dikwijls getroffen door de laatlundheid, die sprak in schampere woorden over het oncritische dilettantenwerk', noteerde Hein in hetzelfde hoofdstuk. Helemaal voor niets was het eerste hoofdstuk van zijn proefschrift overigens niet geschreven: gedeeltes keerden terug in zijn artikel 'Oost-Brabantsche spreekwoorden'.

Al eerder werd gesteld dat vaak wordt aangenomen dat de heemkundige activiteiten van Hein en Miep vooral ingegeven waren door hun belangstelling voor de spreekwoorden. De bronnen wijzen anders uit. Het bestuderen van de spreekwoorden zelf maakte volgens Hein deel uit van het grotere geheel: de heemkunde. Spreekwoorden bevonden zich immers, zoals Hein al in het eerste hoofdstuk van zijn beoogde dissertatie schreef, op hetzelfde vlak van de 'ondercultuur van de samenleving'. Volkscultuur was in zijn ogen een plattelandscultuur, die bijna lijnrecht tegenover de stedelijke bovcultuur stond. In die ondercultuur waren interessante heemkundige en taalkundige vondsten te vinden, waaraan men als het ware het verleden kon op-

185 Ongepubliceerde doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen.

186 Gesprek met Caspar van de Ven, 2 januari 2004.

187 Vergelijk C. van de Ven, 'De Brabantse spreekwoorden', 1991.

188 H. Mandos, *Historische schets der spreekwoordenstudie* (ongepubliceerd) 12.

snuiven. Heemkunde was niet zozeer de kritiekloze, maar wel liefhebbende kennis van ‘levensvormen en levensverschijnselen’ in de provincie, bijvoorbeeld tot uitdrukking komend in een taal die rijk aan informatie zou zijn over Brabantse ‘deugden en gebreken’.

Dat was sowieso het doel van de heemkunde: kennis opdoen van het milieu waarin men geboren is. Spreekwoorden namen daarbij een bijzondere plaats in. Ze maken deel uit van de taal van de streek, maar waren voor Hein ook een onderdeel van een persoonlijke liefheerij, zoals hij zelf volmondig toegaf. Deze taaluiting was volgens hem een manier van kleurrijk en levendig schilderen met beelden, een soort volkskunst, waarop de Brabanders, zoals hij stelde, weliswaar niet het monopolie hebben, maar waarvoor zij wel zeker een ‘bijzondere aanleg’ bezitten. Het bewijs daarvoor was de Brabantse spreekwoordenschat, de ‘kernachtige uitdrukkingen die om de een of andere reden zijn onthouden en bewaard’.¹⁸⁹ Hein en Miep stonden in deze opvatting niet alleen. Een van de ‘hofleveranciers’ van het echtpaar, rector Sicking, beaamde tegenover Hein dat ‘de Brabantse taal meer smeug is, soepeler tegenover het ietwat houderige Hollands.’¹⁹⁰

Opmerkelijk is dat Hein het bij zijn spreekwoorden nauwelijks over nut en noodzaak van de heemkundekringen had, terwijl hij in zijn heemkundige artikelen juist veel nadruk legde op het delen van kennis en het bespreken van onderzoeksresultaten in de kring. Verklaarbaar is het wel. Hoewel Mandos veel gegevens uit heemkundige kringen aangeleverd kreeg, zag hij de spreekwoorden als zijn particuliere hobby – die overigens helemaal aan het eind in boekvorm teruggegeven zouden worden aan ‘het volk’. Hoe komt het dan toch dat dat boek er bij zijn leven niet kwam? We moeten niet vergeten dat Hein en Miep misschien wel bovenal verzamelaars waren van materiaal, dat allemaal een plaatsje kreeg in het archief waarvan er naar verluidt geen twee andere in Brabant bestonden. Alles kon altijd nog eens van pas komen bij een artikel of lezing en anders wel ‘later’. In dat opzicht is het niet raar dat Mandos er wel over publiceerde in de vorm van artikelen, maar dat een groot boek er niet van kwam. Eén van zijn oud-leerlingen, Ad Dams, ging in de jaren 1970 in Nijmegen studeren en werd door Hein aan het werk gezet. Dams kreeg opdracht mee, meestal verband houdend met de spreekwoorden, om uit te zoeken in de universiteitsbibliotheek. De beoogde opzet, om Brabantse spreekwoorden te destilleren uit een veel groter corpus van (inter)nationale spreekwoorden, had Hein dus nog altijd niet uit het hoofd gezet. Hij was perfectionistisch en leefde in de verwachting dat

De presentatie van het eerste deel van *Bij wijze van spreken*, aan Harrie Beex, oud-voorzitter van Stichting Brabants Heem (links op de foto) (collectie Hein Mandos, BHIC).

hij misschien wel een vondst deed die alle eerdere vondsten zou overtreffen of ongeldig zou maken. Op die manier hield hij feitelijk zichzelf in een ijzeren greep, waaraan hij zelfs na zijn pensionering niet meer wist te ontsnappen.

Ons moeder zei altijd

In 1978 overleed Hein Mandos en zijn echtgenote was zeker twee jaar volledig uit het lood geslagen. Hein was voor haar 'de zaak' geweest, de noodzaak. Miep herstelde zich toen zij door de leraar Nederlands Nol van Roessel (1920-2001), een columnist van Omroep Brabant (dat destijds nog alleen in Oost-Brabant uitzond), werd gevraagd een toelichting over spreekwoorden te schrijven bij een boekje getiteld *Bij wijze van spreken*, dat was voortgekomen uit de gelijknamige radiospel dat naar Fins

189 Aantekening HM voor een spreekbeurt, zonder jaartal (BHIC: 1260, 53).

190 Brief J.J.M. Sicking aan HM, 20 oktober 1978 (BHIC: 1260, 4).

De honderden inzendingen die na iedere uitzending van *Bij wijze van spreken* binnenkamen, werden uiteindelijk door Miep Mandos overgedragen aan 'drs.' Piet Vos (toevoeging door Miep op de achterkant van de foto) van de Katholieke Universiteit Nijmegen (collectie Hein Mandos, BHIC).

van Hein voortzetten. Het werd voor haar een bijna heilige plicht om datgene af te maken waaraan haar echtgenoot niet meer was toegekomen. Miep zou werken alsof haar leven ervan af hing. Ondertussen had Miep haar garage vol staan met dozen vol exemplaren van *Bij wijze van spreken*; boeken die zij als een soort bijverdienste aan de man kon brengen. Via de boekhandel werden de verschillende delen van het boek *bestsellers*, maar vanuit haar garage schoot het bepaald niet op.

Eerder al was Miep benaderd door een Neerlandicus MO-B met belangstelling voor spreekwoorden, Caspar van de Ven. De twee kenden elkaar al, want Miep was de rijksgecommiteerde geweest die Van de Ven het examen Nederlands van de kweekschool afnam. Miep had opgemerkt dat Van de Ven in spreekwoorden geïnteresseerd was; ze had hem daarom onthouden. Hij bood haar aan om het ruwe materiaal dat uit

voorbeeld en op initiatief van Hein was opgezet.¹⁹¹ De programmamakers konden gebruik maken van het archief van Hein en Miep. Niet dat Hein stond te springen om ermee naar buiten te treden. Het was vooral Miep die Hein aanspoorde om iets met het idee te doen.¹⁹² Het programma werd gepresenteerd door Frans van Hoof. Een dialectverteller droeg een verhaaltje voor met aan het eind een spreekwoord dat door de luisteraars moest worden ingevuld. Het werd een enorm succes: per uitzending 400 binnengekomen reacties waren heel normaal. Miep was weliswaar 'de stille kracht' achter Hein, maar zij wist ook wel iets van spreekwoorden. Dat besef begon pas toen te rijzen: Miep werd de mevrouw Mandos van de spreekwoorden. Niet afhankelijk van Hein, maar ze was de eerste om toe te geven dat ze er de aanleg en scholing niet voor had. Bovendien wilde ze het project in de geest

Bij wijze van spreken was voortgekomen, te verwerken op fiches. ‘Maar ik kan u niet betalen,’ was haar reactie. Dat was voor hem geen probleem. Miep zag zelf enorm op tegen die klus en voor hem was het interessant materiaal. Toen het ijs gebroken was, polste Miep hem voorzichtig of Van de Ven kans zou zien de boeken te verkopen, wat hij daadwerkelijk gedaan heeft. En of hij iets voor de spreekwoorden wilde doen. Het was wel typerend voor Miep om iemand die haar wilde helpen, direct op meer fronten in te zetten. Ze was een wat bazige vrouw die graag alles wilde regelen, het ‘ik-krijg-dat-wel-voor-elkaar’ type, bij wie de uitspraak ‘hier ben ik en kunt u dat voor mij doen’ zowat in de mond bestorven lag.¹⁹³ Tussen Miep en Caspar ontstond een vriendschap, waarbij hij door haar tegen wil en dank als een soort zoon werd beschouwd. Het echtpaar Mandos had nooit kinderen gehad, maar Miep zag het als een bijzonder toeval dat de man die nu haar pad kruiste, dezelfde naam had als de derde doopnaam van haar echtgenoot. Het ging zelfs zover dat Caspar als enige achter het bureau van Hein mocht plaatsnemen, dat door haar zoveel mogelijk onaangeroerd was gelaten, als een monument voor haar man. Er zijn overigens wel meer mensen die door Miep als haar zoon werden behandeld.

De spreekwoordenverzameling die door Hein en Miep samen was aangelegd, werd niet alleen met inzendingen uit het radioprogramma aangevuld. Grote hoeveelheden inzendingen van lezers volgden op de krantenrubriek ‘Ons moeder zei altijd’ in het *Eindhovens Dagblad* en het *Helmonds Dagblad*. Alle inzendingen kwamen terecht in het archief, wat veel werk met zich meebracht. Maar het bracht haar ook tot het besef dat er iets met het materiaal gedaan moest worden. ‘We moesten ons beperken’, schreef Miep in een aantekening over de totstandkoming van het spreekwoordenboek. ‘Dan maar alleen de provincie Noord-Brabant. Zodoende konden we ook aan

191 Vgl. Willem Iven en Miep Mandos, *Bij wijze van spreken*, 1984, 5-15. Het ging bijvoorbeeld zo: ‘Dag mensen. En vrouwen. Bij weeze van spreken zovveul as. De kommdenden tijd zal 'k vur ellie 't spreekwoorden-spelleke van Umroep Brabant gon verzurgen. Mevrouw Miep Mandos en ikke zallen uit die hijl groute verzammeling spreekwoorden van hurre mens, Hein Mandos zaliger, 'r ielke week ein gon uitzuuken. En ikke zi de gek zal dor dan 'n lullepotje ovver haawen um 't ellie wa mekkelijker te maken um 't spreekwoord te kannen kennen.’ Ibidem, 17.

192 Mededeling Paula Seveke-Mandos, 26 november 2005.

193 Gesprek met Wim de Bakker, 28 december 2004.

geld zien te komen. Ik schreef Van Agt een brief. Vrij vlot kreeg ik het provinciehuis aan de lijn om inlichtingen. Toen ging alles vlot'.¹⁹⁴ Kortom: van dik hout zaagt men planken – Miep overdrijft haar invloed op het provinciehuis in Den Bosch schromelijk. De werkelijke gang van zaken was natuurlijk op zijn minst iets weerbarstiger.

De nulde vergadering¹⁹⁵

Miep wilde het privé-archief van haar echtgenoot en haarzelf onder geen beding verloren laten gaan. Ze besefte echter ook dat ze zelf niet de kennis in huis had om in haar eentje een Brabants spreekwoordenboek tot stand te brengen. In de vriendschap tussen Miep en Caspar van de Ven vond inmiddels uitwisseling van ideeën plaats over de opzet van een spreekwoordenboek. Daar begon het echter, volgens Van de Ven, want 'wat ze in haar kop had, had ze niet in haar kont'. De kaartenbakken waaruit het archief bestond, lieten zich niet gemakkelijk verwerken zonder computer. Het idee was om de fiches uit het systeem te halen en ze opnieuw te rangschikken. Dat ging dus niet. Hein had ze er zo neergezet en dat moest je niet veranderen, was haar opvatting. Sommige dingen waren voor haar sacrosanct. Spelling kon wat Miep betreft absoluut niet veranderd worden, ook al schreef Hein bijzonder als 'bizonder' of hanteerde hij een oude speling met dubbele klinkers of 'sch' in plaats van een 's'. Mensen als Van de Ven moesten soms dwingend uit de hoek komen om een punt duidelijk te maken. Miep was wat dat betreft een 'traag malende molen', die pas na lange tijd op het gewenste punt was aanbeland. Miep wilde geen thematische behandeling. Zij is alfabetisch gaan werken en heeft de eerste lemma's uitgeschreven, zoals zij dat met haar man had bedacht.¹⁹⁶

Miep probeerde in het niemandsland waarin ze zich nu bevond, medestanders te vinden voor haar plannen omtrent het spreekwoordenboek. Ze realiseerde zich ook wel dat het goed zou zijn als zij een raad van wijze mannen achter zich had staan, zodat zij als zij subsidie wilde gaan binnenhalen, kon laten zien wie haar plannen steunden. Deze raad moest haar helpen de wens van haar man en haarzelf, het teruggeven van de spreekwoorden aan de Brabanders, te realiseren. Heel strategisch werden wetenschappers, mensen met de voor Miep gewenste status, benaderd voor een redactieraad. Heins oud-studiegenoot Antoon Weijnen mocht natuurlijk niet ontbreken. Verder werden de opvolger van Weijnen in Nijmegen, Toon Hagen, dialectoloog Jan Berns van het toenmalige P.J. Meertens-Instituut, Piet Vos van het *Woordenboek*

Miep Mandos vervulde een belangrijke rol bij de totstandkoming van de bibliotheek van Waalre. Maar de bibliotheek was ook belangrijk voor Miep. Ze leerde er mensen kennen en mensen leerden haar kennen. Haar netwerk kon ze later inschakelen voor het Brabantse spreekwoordenboek (collectie Marijke van de Burgt).

van de Brabantse Dialecten en Pierre Bakkes van de Katholieke Leergangen in Sittard gevraagd en bereid gevonden zitting te nemen in deze redactieraad. Zij hadden wat Miep betreft eigenlijk vooral de taak haar plannen goed te keuren. Zij volgde daarbij de opzet van Hein, want wat hij gedaan had, mocht zoals gezegd niet veranderd worden.¹⁹⁷

De eerste vergadering is bij de mensen die later betrokkenen waren bij de totstandkoming van het spreekwoordenboek de geschiedenis ingegaan als de nulde, onge-

194 Ongedateerde aantekening van MM (BHIC: 1260, 2).

195 Deze paragraaf steunt gedeeltelijk op informatie van Ad Dams, die de vergadering mede organiseerde.

196 Vergelijk Miep Mandos, *De Brabantse spreekwoorden*, 2003, 15-16.

197 Van verschillende kanten werd Miep aangespoord wat meer van zich zelf door te laten klinken. Dat wees ze 'resoluut' van de hand. Mededeling Nel Beex, 12 november 2005.

notuleerde vergadering, die nog aan de samenstelling van de redactieraad voorafging. Miep heeft daar haar ideeën over de opzet van het spreekwoordenboek uitgelegd, waarbij zij de hulp nodig had van onder meer Weijnen. De verhouding tussen hem en Miep was echter niet heel goed. Miep had de neiging om er ‘ouwe jongens krentenbrood’ van te maken, want zo vertelde ze dan, ‘Hein was dé studiegenoot van Weijnen’. In werkelijkheid waren de twee wel studiegenoten, maar was er een aanzienlijk verschil tussen de tamelijk flamboyante Weijnen en de meer bescheiden Mandos. Weijnen had er ‘geen zin’ in. Miep verwachtte dat studenten uit Nijmegen het werk zouden willen doen. Daarin vergiste ze zich. De kosten die met het project waren gemoeid, waren niet de druppels die de emmer maar ‘een hele rij emmers’ deden overlopen. Daarbij was de algemene gedachte dat het hele project, mede gezien haar gevorderde leeftijd, toch niet van de grond zou komen. Men had zich in haar vergist: ze kon opveren en zeer gedreven zijn.

De boel liep hoe dan ook vast. Miep Mandos zat echter niet bij de pakken neer. Haar idee was dat Dries van Agt, Commissaris van de Koningin in Brabant tussen 1982 en 1984 en de vroegere premier, het zaakje vlot mocht trekken. Van Agt was de andere coryfee van Miep, naast Antoon Weijnen. Van Agt – oud-leerling van haar echtgenoot op het Gymnasium Augustinianum – zou de Noord-Brabantse dodenherdenking in de Willibrorduskerk van Waalre bijwonen, het monument voor de Brabantse gevallen. Waarschijnlijk speelde het voorval zich af in 1983. Miep was daar ook, maar had geen plaatsje vooraan, waar de autoriteiten plaats zouden nemen. En dus ging Miep hem letterlijk voor de voeten lopen, dwars door de autoriteiten heen, en vroeg ze hem: ‘Och mijnheer van Agt, kent u mij nog? Ik ben mevrouw Mandos, de vrouw van Hein Mandos en ik zit met een probleem’. Van Agt kon zich zijn oud-leraar nauwelijks herinneren (al zou hij de dictie en het goochelen met woorden, het deftige gedoe en de bril in zijn taalgebruik wellicht van hem overgenomen kunnen hebben, minstens had hij dat met Hein gemeen).¹⁹⁸ Maar om er maar vanaf te zijn, antwoordde hij haar dat hij een spreekwoordenboek een belangrijke zaak vond. Dat was precies wat Miep van hem horen wilde.

Nu begon het werk pas echt. Er moest een Hein Mandosstichting worden opgericht om zijn levenswerk te realiseren. Interessant is echter dat de provincie niet op een nieuwe culturele stichting zat te wachten. Juist aan het begin van de jaren 1980 was er een trend om stichtingen samen te voegen, waarmee bovendien de subsidiëring eenvoudiger zou worden. De provincie stelde strenge eisen voordat er überhaupt

sprake kon zijn van een nieuwe stichting – volgens Miep vanuit de gedachte dat het toch niet zou lukken. Er moest aansluiting komen bij twee belangrijke spelers in Noord-Brabant, namelijk Brabants Heem en het Noord-Brabants Genootschap, en er moesten vertegenwoordigers van de universiteiten in het bestuur.

Maar dan kende men Miep Mandos nog niet! Van Brabants Heem werden Ad Dams, oud-leerling van Hein, en Wim de Bakker bereid gevonden in het bestuur te komen, L. van Grinsven, de toenmalige directeur van het Noordbrabants Genootschap, trad toe als secretaris en ook computerdeskundige Will Balemans, die voor de Technische Universiteit werkte, wilde zich verbinden aan de nieuwe stichting. De culturele instellingen en een universiteit waren dus vertegenwoordigd. Miep wedde op verschillende paarden, in de zin dat zij van de vertegenwoordigers van de verschillende clubs voordeel hoopte te behalen (kwaad konden ze in ieder geval niet). Dat was haar strategie: het verzamelen van veel adviseurs die, als het erop aankwam, haar van dienst konden zijn. Will Balemans, die een computerprogramma ontwikkelde om de spreekwoorden te kunnen verwerken en steeds klaar stond bij technische problemen, was aanvankelijk alleen technisch adviseur. Ze had ook een juridisch adviseur, haar notaris A. Pigmans. De notaris was een kennis vanuit het Waalrese bibliotheekbestuur. Ook Van Grinsven werd niet zonder reden gevraagd. Hij was eigenlijk uitgever en in die tijd verschenen er veel boeken bij het Genootschap. Miep hoopte dat Van Grinsven mogelijk ook het spreekwoordenboek zou uitgeven. In de redactieraad die de totstandkoming van het boek moest begeleiden, waren andere universiteiten en een wetenschappelijk instituut vertegenwoordigd, dus aan de belangrijkste eisen was voldaan. Miep wilde zelf overigens geen voorzittersrol op zich nemen, daarvoor werd Caspar van de Ven gevraagd. Hij was neerlandicus, die in 1988 zijn doctoraalstudie over spreekwoorden zou afronden. Een relatief jonge voorzitter zou de continuïteit ten goede komen. Een voorzitter is de eerste die opvalt, de complimenten in ontvangst neemt en de klappen opvangt. En dat wilde Miep niet, dus werd ze vicevoorzitter van de Hein Mandosstichting, die augustus 1985 werd opgericht. De redactieraad voorzag Miep van advies bij de aanpak en toen kon zij aan het werk.

198 Desgevraagd bagatelliseerde hij tegenover Ad Dams de betekenis die Hein Mandos voor hem had. 'Die heeft mij goed Nederlands geleerd, verder niets'. Omgekeerd vroeg Hein Mandos zich af (toen Van Agt premier werd): 'Moet dat menneke ons regeren?'. Informatie van Paula Seveke-Mandos, 26 november 2005.

Miep Mandos plaatst haar handtekening in een exemplaar van *De Brabantse Spreekwoorden*. Wat niemand voor mogelijk had gehouden, was haar toch gelukt. Deze foto sierde uiteindelijk ook haar bidprentje (collectie Nettie van de Pol).

Archaïsch, maar wel charmant

Miep was dan wel geen voorzitter, maar toch was zij degene die de vergaderingen stuurde en leidde, die zei wat er aan de hand was, wat er moest gebeuren en waar geld vandaan getoverd moest worden. Daar deed ze ook moeite voor; in feite was zij de stichting. Ze had mensen nodig om het geheel draagvlak te geven. En daarvoor spande ze zich in; ze was niet te lui om erop uit te gaan. Het gezin Van de Ven werd meegenomen op dagtochten, want Miep trok er graag met de auto op uit. Vergaderingen waren dikwijls gezellig. Wim de Bakker herinnert het zich als een fenomeen uit een andere wereld, waar de warme fauteuils klaarstonden rondom de schouw en 'dat was dan de vergadering'. Er werd eerst een kopje koffie geschonken met wat lekkers erbij en vervolgens moest de wijn gekeurd worden. Het was eigenlijk heel archaïsch, maar wel heel charmant om dat in de zakelijke jaren 1980 mee te maken. Er moest evenwel gewerkt worden.

In die periode bestonden er nog nauwelijks computers, maar Miep kreeg het voor elkaar om via haar relaties gemeentelijke en provinciale subsidies los te peuteren, waarmee ze met korting drie computers kon aanschaffen. Bovendien stond ze zelf garant voor 25.000 gulden. Computers kostten nog net zoveel als een auto nu; het was al met al een grote uitgave. Maar de computers vereenvoudigden het werk voor het boek aanzienlijk. Miep was in wezen a-technisch, maar toch leerde ze het zichzelf aan met te computer om te gaan. Dat was een prestatie, want computers in die tijd waren gebruiksonvriendelijk, waarbij men alle commando's nog zelf moest geven. Toen is ze met een aantal dames en een heer aan het werk gegaan. Spreekwoordenmateriaal dat in een periode van zestig jaar door Hein en Miep Mandos verzameld was, werd uitgetypt en voor bewerking geschikt gemaakt. De vrijwilligers voor deze gigantische klus werden door Miep zelf aangewezen.¹⁹⁹ De echtgenote van de voorzitter werd ingeschakeld, evenals één van de latere bestuursleden die – voor wat hoort wat – studiemateriaal nodig had dat verder alleen in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag te vinden was.

Het uittypen van de spreekwoordenverzameling was monnikenwerk, maar toch slaagde men erin na drie jaar *De Brabantse spreekwoorden. Uitdrukkingen in Brabant gebruikt en opgetekend* te realiseren. In tussentijd werden eerdere versies door de redactieraad en ook externe deskundigen nagekeken en becommentarieerd. Bijvoorbeeld door de voorzitter van Stichting Brabants Heem, Kees Leijten, die Miep Mandos adviseerde over de West-Brabantse spreekwoorden (de verzameling bevatte voornamelijk Oost-Brabantse gezegden). Voor de presentatie eiste ze min of meer de bovenverdieping van het Bossche Provinciehuis op – niet zonder succes. De eerste druk van het boek was al na vier dagen uitverkocht en na een maand kwam er een herdruk. Het huis van Miep fungeerde daarbij als een soort distributiecentrum, waarbij de garage vol boeken stond. De oprit naar de garage was slechts een zandpad, waarop één van de keren een vrachtwagen die haar zou bevoorraden, zich helemaal vast reed. De boeken werden door Miep zelf gedistribueerd (daar maakte ze uitstapjes van) en ook werd door haar bijgehouden wie al betaald had, en wie niet. Daar werd dan een groot deel van de vergadering aan besteed, evenals aan de vraag hoe men de wanbetalers achter de broek kon zitten.

199 De vrijwilligers waren Jenneke Grocnenberg, Pieter Sweens, Marga van de Ven en An Zimmerman.

In oktober 1986 werd in Waalre een straat omgedoopt tot de drs. Hein Mandosplaats. Het initiatief kwam van zijn weduwe, die er bezwaar tegen maakte toen er op het bord alleen Hein Mandosplaats kwam staan. De titulatuur werd alsnog toegevoegd (foto Johan de Bruijn).

Waardering voor het levenswerk van het echtpaar kwam niet alleen van de Brabantse lezers. Aan de Amerikaanse universiteit van Vermont was het boek ook gesignaleerd en werd het door Wolfgang Mieder – die doorgaans erg uitbundig is in zijn bijdragen voor het tijdschrift²⁰⁰ – geprezen voor zijn degelijkheid. ‘The regional collection’, zo werd geschreven in *Proverbium*, het jaarboek van de spreekwoordenfaculteit waarin paremiologen van over de hele wereld schreven, was ‘on a much smaller scale’ dan andere voorbeelden een toonbeeld van ‘impressive scholarly work’.²⁰¹ Ook in Europa kreeg het goede kritieken, al noemt Cox het niet zozeer een studie, maar een van een interessante annotatie voorziene verzameling. Daarin onderscheidt het zich positief van andere regionale spreekwoordencollecties, die meestal blijven steken in vrijblijvendheid. Het boek werd op grote schaal aangeschaft door de Grontmij, die het als relatiegeschenk cadeau deed. En bij haar twaalfeneenhalfjarig regeringsjubileum in 1992 werd het boek door de Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant aangeboden

aan koningin Beatrix, die het gebaar wel wist te waarderen. Vooral het spreekwoord ‘de winterkoning is koning in de winter maar mag niet hoger vliegen dan de putmik’, dat op ‘originele wijze’ de essentie van de constitutionele monarchie verwoordt, viel naar verluidt in de smaak bij de vorstin.²⁰²

Ironisch was het wel dat juist de publicatie van het spreekwoordenboek het einde betekende van de stroom aan nieuwe inzendingen van Brabantse spreekwoorden en gezegden. Mensen gingen het spreekwoordenboek als bron gebruiken voor nieuwe inzendingen. Miep Mandos werd als het ware met haar eigen wapen het zwijgen opgelegd. Bovendien werden de mensen op een gegeven moment het spreekwoordenspel moe, dus ook de uitzendingen en rubrieken in de regionale media stopten. De heropleving van de belangstelling voor dialecten (en daarmee voor spreekwoorden in dialect) dateert pas van later jaren. Miep heeft nog geprobeerd het archief op een andere manier te gebruiken, bijvoorbeeld door materiaal uit te werken voor een boek over feesten uit het kalenderjaar. Het materiaal in het archief was daarvoor echter beslist ontoereikend. Haar grote doel had ze echter bereikt en het bleek een bestseller te zijn. Het boek mocht in 2003 zelfs een herdruk beleven. Miep hoorde op 6 december 1995 dat ze ziek was, waarop zij alles uit handen liet vallen. De vrouw van wie de familie dacht dat ze minstens honderd zou worden, bleek niet het eeuwige leven te bezitten. Ze ging in bed liggen en wachtte daar op haar dood. Op 30 januari 1996 overleed Miep Mandos-van de Pol. Het kaarsje was opgebrand.

200 Mededelingen van H.L. Cox aan de auteur, 12 en 25 juli 2005.

201 Wolfgang Mieder, ‘Prolegomena to prospective paremiography’, 1990.

202 Brief Kabinet der Koningin aan de voorzitter van de gedeputeerde staten van Noord-Brabant, 5 november 1992 (BHIC: 1260, 7).